

УДК: 347.131

НІКЧЕМНІСТЬ ПРАВочИНІВ НЕПЛАТОСПРОЖНОГО БАНКУ

В. І. КРАТ,

*канд. юрид. наук, доц.,
доцент кафедри цивільного права № 1,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків*

Стаття присвячена дослідженню нікчемності правочинів неплатоспроможного банку. У статті аналізується нікчемність правочинів неплатоспроможного банку крізь призму підстав нікчемності та процедури її застосування. Виокремлюються складові частини підстав і стадії застосування нікчемності правочинів неплатоспроможного банку.

Ключові слова: недійсність, нікчемність правочинів, недійсність договорів, неплатоспроможний банк.

Недійсність правочинів – досить поширене явище в цивільному праві. Одним із його проявів є нікчемність правочинів неплатоспроможного банку (ст. 38 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб»).

Варто зауважити, що оспорювання правочинів боржника у процедурі банкрутства завжди привертало увагу дослідників, зокрема ці питання розглядалися В. Буковським [1], А. Гольмстенем [2], Д. Гріммом [3-4], В. Кратом [5], І. Карніцьким [6], В. Федоровим [7] та Ф. Шостею [8]. Але в сучасних умовах, незважаючи на утилітарні потреби, дослідження специфіки нікчемності правочинів неплатоспроможного банку не здійснюється.

Саме тому *метою* статті є аналіз *нікчемності* правочинів неплатоспроможного банку крізь призму підстав та процедури її застосування.

Аналіз ст. 38 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» [16] свідчить, що підстава нікчемності правочинів неплатоспроможного банку складається з двох частин: темпоральної та сутнісної.

Темпоральна складова – вчинення правочинів банком протягом *одного*

року до дня запровадження тимчасової адміністрації банку.

У Законі України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» не встановлюється, з якого саме моменту вважається запровадженою тимчасова адміністрація банку і це ускладнює з'ясування, з якого дня слід починати обчислення річного строку. При цьому треба враховувати, що:

а) *тимчасова адміністрація* – це процедура виведення банку з ринку, що запроваджується Фондом гарантування вкладів фізичних осіб¹ (п. 16 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» [16]);

б) Національний банк України *не пізніше дня, наступного за днем прийняття рішення* про віднесення банку до категорії неплатоспроможних, повідомляє про це рішення Фонд *для вжиття ним заходів*, передбачених Законом України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» [Там само];

в) фонд *розпочинає процедуру* виведення неплатоспроможного банку з ринку та здійснення тимчасової адміністрації в банку *на наступний робочий день* після офіційного отримання рішення Національного банку України про віднесення банку до категорії неплатоспроможних. *Не пізніше наступного робочого дня після початку* тимчасової адміністрації Фонд розміщує *інформацію про запровадження тимчасової адміністрації* в банку на своїй офіційній сторінці в мережі Інтернет і не пізніше ніж через 10 днів публікує її в газетах «Урядовий кур'єр» або «Голос України» (ст. 34 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» [Там само]);

г) рішення виконавчої дирекції Фонду про здійснення тимчасової адміністрації та призначення уповноваженої особи Фонду на тимчасову адміністрацію *має містити*: назву документа, місце та дату його видачі; дату, номер, назву документа НБУ, яким прийнято рішення про віднесення банку до категорії неплатоспроможних; найменування, місцезнаходження, код за ЄДРПОУ, код неплатоспроможного банку, в якому розпочато здійснення тимчасової адміністрації; прізвище, ім'я, по батькові, посаду працівника Фонду,

¹ Далі – Фонд.

якого призначено уповноваженою особою Фонду на тимчасову адміністрацію, для забезпечення здійснення тимчасової адміністрації; *строк, на який запроваджено тимчасову адміністрацію* (п. 3.5 гл. 3 розд. II Положення про виведення неплатоспроможного банку з ринку, затвердженого Рішенням Фонду гарантування вкладів фізичних осіб від 05.07.2012 р. № 2).

Тлумачення вказаних норм дозволяє припустити, що моментом запровадження тимчасової адміністрації банку потрібно вважати день з якого Фонд розпочинає здійснення тимчасової адміністрації та який вказаний в рішенні про запровадження тимчасової адміністрації.

Тому річний строк потрібно обчислювати у зворотному порядку, починаючи від дня, що передує даті, встановленій у рішенні про запровадження тимчасової адміністрації.

Наприклад, Фонд прийняв рішення від 20.11.2014 р. № 123 «Про запровадження тимчасової адміністрації у ПАТ «ВіЕйБі Банк», згідно з яким запроваджено тимчасову адміністрацію строком на три місяці з 21.11.2014 р. по 20.02.2015 р. [9]. Відповідно обчислення строку в один рік необхідно починати з 20.11.2014 р.

Сутнісна складова – вчинення правочинів, унаслідок яких банк, зокрема:

– безоплатно здійснив відчуження майна, взяв на себе зобов'язання без встановлення обов'язку контрагента щодо вчинення відповідних майнових дій відмовився від власних майнових вимог;

– здійснив відчуження чи передав у користування або придбав (отримав у користування) майно, оплатив результати робіт та/або послуги за цінами, нижчими або вищими від звичайних (якщо оплата на 20 % і більше відрізняється від вартості товарів, послуг, іншого майна, отриманого банком), або зобов'язаний здійснити такі дії в майбутньому відповідно до умов договору;

– взяв на себе зобов'язання (застава, порука, гарантія, притримання, факторинг тощо) щодо забезпечення виконання грошових вимог у порядку іншому, ніж здійснення кредитних операцій відповідно до Закону України «Про

банки і банківську діяльність»;

– банк уклав кредитні договори, умови яких передбачають надання клієнтам переваг (пільг), прямо не встановлених для них законодавством чи внутрішніми документами банку;

– уклав правочини (в тому числі договори), умови яких передбачають платіж чи передачу іншого майна з метою надання окремим кредиторам переваг (пільг), прямо не встановлених для них законодавством чи внутрішніми документами банку;

– банк уклав правочин (у тому числі договір) з пов'язаною особою банку, якщо такий правочин не відповідає вимогам законодавства України (ч. 3 ст. 38 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб»).

Відповідно до ч. 2 ст. 215 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) нікчемним є той правочин, недійсність якого встановлена законом. У цьому разі визнання такого правочину недійсним судом не вимагається.

В ЦК України відсутня окрема норма, в якій би вказувалися всі нікчемні правочини. Причому це можуть бути норми як § 2 гл. 16, так й інших глав ЦК України. Як нікчемні, наприклад, кваліфіковано:

– правочини вчинені з порушенням вимог про нотаріальне посвідчення правочину (ст.ст. 219, 220 ЦК України);

– правочини вчинені без дозволу органу опіки та піклування (ч. 1 ст. 224 ЦК України);

– інші (наприклад, ч. 2 ст. 547, ч. 3 ст. 719, ч. 2 ст. 981, ч. 2 ст. 1055 ЦК України).

Оскільки наявність порушень імперативних норм очевидна, то рішення суду про визнання правочину недійсним не потрібне. Зокрема, якщо договір дарування квартири нотаріально не посвідчено, то це свідчить про його нікчемність.

Натомість аналіз ч. 3 ст. 38 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» [16] доводить, що для нікчемності правочинів неплатоспроможного банку слід встановити ті чи інші факти, які у більшості

випадків зовсім не очевидні. По суті ті підстави, з якими пов'язується нікчемність правочинів неплатоспроможного банку, більш властиві для оспорюваних², а не нікчемних правочинів.

Зокрема, тлумачення п. 3 ч. 3 ст. 38 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» [16] підтверджує, що для його застосування необхідне доведення факту:

– по-перше, відчуження (набуття, передача чи отримання у користування) майна, оплати результатів робіт та/або послуги або зобов'язання здійснити такі дії в майбутньому відповідно до умов договору;

– по-друге, що таке відчуження, набуття, передача, отримання, оплата відбулося чи має відбутися за цінами нижчими від звичайних (якщо оплата на 20 % і більше відрізняється від вартості товарів, послуг, іншого майна, отриманого банком). Тобто для встановлення факту, що договірна ціна нижча за звичайну, потрібно порівняти договірну та звичайну ціну.

Наприклад, Вищий господарський суд України (далі – ВГСУ) зауважив, що підставою нікчемності договору відступлення права вимоги за кредитним договором № 16-03-37 позивач вказує факт, що грошова сума, за яку позивачем відповідачу було відчужене право вимоги до боржника, більше ніж на 20 % відрізняється від плати за відступлення за іншими договорами відступлення права вимоги, які уклалися позивачем у цей період, надаючи дані в письмових поясненнях щодо укладення ним трьох договорів відступлення права вимоги з іншими юридичними особами, вказуючи, що плата за відступлення за ними складає від 98 до 100 % від суми відступлених прав. Позивач не надав доказів того, що право вимоги до боржника було відчужене відповідачу за ціною, яка є на 20 % нижчою від звичайних цін на аналогічне майно. Суди попередніх інстанцій обґрунтовано відмовили у задоволенні позову щодо визнання недійсними договорів [10].

Системний аналіз Закону України «Про систему гарантування вкладів

² Варто підкреслити, що в ст. 20 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» схожі підстави кваліфікуються як підстави саме для оспорювання правочинів боржника [див.: 8].

фізичних осіб» дозволяє умовно виокремити декілька стадій у процедурі застосування нікчемності правочинів неплатоспроможного банку, а саме:

1. *Підготовча стадія* – охоплює собою проведення перевірки правочинів (договорів)³ вчинених (укладених) банком.

Уповноважена особа Фонду зобов'язана *забезпечити перевірку правочинів* (у тому числі договорів), вчинених (укладених) банком протягом одного року до дня запровадження тимчасової адміністрації банку, на предмет виявлення правочинів (у тому числі договорів), що є нікчемними (ч. 2 ст. 38 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб»). Перевірка правочинів (договорів) обов'язково має бути здійснена під час тимчасової адміністрації неплатоспроможного банку.

2. *Інформаційна стадія* – на цій стадії, з урахуванням проведеної перевірки правочинів (договорів) банку, уповноважена особа Фонду⁴ *повідомляє (інформує)* сторону (сторін) правочину про їх нікчемність. Необхідність повідомлення виявляється в тому, що сторона (сторони) правочину повинні бути обізнані про кваліфікацію уповноваженою особою Фонду того чи іншого правочину як нікчемного.

Повідомлення про нікчемність правочину має бути здійснено під час тимчасової адміністрації та ліквідації неплатоспроможного банку (п. 1 ч. 4 ст. 38 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб»). Утім у судовій практиці існує й більш звужений підхід. Наприклад, ВГСУ вказав, що *«уповноважена особа Фонду наділена правом заявляти про нікчемність правочинів (договорів) протягом дії тимчасової адміністрації»*. Станом на час

³ У Законі України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» законодавець не досить послідовно визначив, що ж підлягає нікчемності – правочин чи договір. Зокрема, вживається формулювання: «повідомляти сторони за *договорами*» (п. 4 ч. 2 ст. 37, п. 1 ч. 4 ст. 38); «*правочинів* (у тому числі договорів)» (ч. 2 ст. 38); «переданого за такими *договорами*» (п. 2 ч. 4 ст. 38).

⁴ Необхідно відмітити, що у Верховній Раді України зареєстровано законопроект, яким передбачається наділити Фонд повноваженням приймати *рішення щодо визнання правочинів* (у тому числі договорів) неплатоспроможного банку нікчемними з підстав, визначених ч. 3 ст. 38 цього Закону, *звертатися з відповідними запитами* до клієнтів, вкладників та інших кредиторів банку в порядку, встановленому Фондом [Див.: 12]. Вочевидь таке «косметичне» внесення змін до Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» навряд чи нівелює суперечливості, що існують у правозастосуванні. Навпаки, видається, що більш поглибить проблематику нікчемності правочинів неплатоспроможного банку. Адже зрозуміло, що необхідно визначитися з тим, чи варто правочини неплатоспроможного банку кваліфікувати як нікчемні або оспорювані, в вже тоді вдосконалювати процедуру застосування недійсності правочинів неплатоспроможного банку.

розгляду справи в суді першої інстанції відповідач вже знаходився у стадії ліквідації, а не тимчасової адміністрації, тому посилання останнього на ч. 3 ст. 38 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» як на підставу до визнання договорів застави нікчемними є безпідставними, оскільки заявляти про їх нікчемність Уповноважена особа Фонду мала протягом дії тимчасової адміністрації» [11].

3. Стадія застосування наслідків нікчемності правочинів охоплює собою дві субстадії:

а) добровільне застосування наслідків. Згідно з ч. 5 ст. 38 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» у разі отримання повідомлення уповноваженої особи Фонду про нікчемність правочину кредитор зобов'язаний повернути банку майно (кошти), яке він отримав від такого банку, а у разі неможливості повернути майно в натурі – відшкодувати його вартість у грошових одиницях за ринковими цінами, що існували на момент вчинення правочину. Тобто, після отримання повідомлення про нікчемність правочину на кредитора банку покладається обов'язок, який може бути виконаний ним добровільно;

б) примусове застосування наслідків. У разі, якщо кредитор добровільно не виконує свій обов'язок, уповноважена особа Фонду здійснює заходи щодо примусового застосування наслідків нікчемності.

Згідно з ч. 4 ст. 38 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» вона може: вчиняти дії щодо застосування наслідків нікчемності договорів; вживати заходи до витребування (повернення) майна (коштів) банку, переданого за такими договорами; вживати заходи по відшкодуванню збитків, спричинених їх укладенням.

Слід відмітити, що законодавець не наділяє уповноважену особу Фонду повноваженням звертатися з позовом про визнання правочинів нікчемними, про що свідчить деталізована процедура застосування наслідків нікчемності правочинів неплатоспроможного банку. Втім у судовій практиці непоодинокі випадки пред'явлення позовів про:

- визнання правочину недійсним (див., напр.: [13]);
- визнання правочину нікчемним (див., напр.: [14]);
- встановлення нікчемності правочину (див., напр.: [15]).

Таким чином, на підставі викладеного можливо зробити висновок, що:

1) підстави нікчемності правочинів неплатоспроможного банку складаються із двох частин (темпоральної та сутнісної). Підстави, з якими пов'язується нікчемність правочинів неплатоспроможного банку, більш властиві для оспорюваних, а не нікчемних правочинів, унаслідок чого потрібно визначитися з тим, чи доцільно взагалі правочини неплатоспроможного банку кваліфікувати як нікчемні;

2) процедура застосування нікчемності правочинів неплатоспроможного банку включає в себе підготовчу, інформаційну і стадію застосування наслідків нікчемності правочинів;

3) положення Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» щодо нікчемності правочинів неплатоспроможного банку потребують суттєвого як доктринального, так і законодавчого доопрацювання.

Список літератури:

1. Буковский В. И. Actio pauliana по законам Прибалтийского края / В. И. Буковский // Журнал Министерства юстиции. – 1908. – № 2. – С. 120–138.
2. Гольмстен А. Х. Учение о праве кредитора опровергать юридические акты, совершенные должником в его ущерб, в современной юридической литературе / А. Х. Гольмстен. – С.-Пб. : Тип. М. М. Стасюлевича, 1893. – 236 с.
3. Гримм Д. Д. Оспаривание актов, совершенных во вред кредиторам / Д. Д. Гримм // Вестник гражданского права. – 1915. – № 6. – С. 10–53.
4. Гримм Д. Д. Оспаривание актов, совершенных во вред кредиторам / Д. Д. Гримм // Вестник гражданского права. – 1915. – № 7. – С. 52–95.
5. Крат В. И. § 9 главы 3 раздела 2 «Фраудаторный иск» / В. И. Крат // Харьковская цивилистическая школа: защита субъективных гражданских прав и интересов : монография / под. ред. И. В. Спасибо-Фатеевой. – Х. : Право, 2014. – С. 318–327.
6. Карницкий И. И. О праве кредиторов опровергать сделки, заключенные должником с третьими лицами / И. И. Карницкий // Журнал гражданского и уголовного права. – 1882. – Кн. 6. – С. 5–63.
7. Федоров В. Г. Право опровержения действий, совершаемых должником в ущерб кредиторам // Труды юридического общества при Императорском С.-Петербургском университете: 1911 г. – С.-Пб. : Тип. т-ва «Обществ. польза», 1913. – Т. 5. – С. 250–289.
8. Шостя Ф. Цивільний процесуальний кодекс УССР : текст та практ. комент. / Ф. Шостя. – Х. : НКЮ УССР, 1930. – 316 с.
9. Повідомлення від 21.11.2014 р. про запровадження тимчасової адміністрації у ПАТ «ВіЕйБі Банк» [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Фонду гарантування вкладів

фізичних осіб. – Режим доступу : <http://www.fg.gov.ua/payments/vab-bank-100.html>.

10. Постанова ВГСУ від 03.02.2015 р. у справі № 922/2827/14 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/42925054>.

11. Постанова ВГСУ від 11.02.2015 р. у справі № 910/14439/14 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/42709404>.

12. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення системи гарантування вкладів фізичних осіб та виведення неплатоспроможних банків з ринку від 08.06.2015 р. № 2045а [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55531.

13. Постанова ВГСУ від 27.05.2015 р. у справі № 910/22241/14 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/44426677>.

14. Постанова ВГСУ від 20.05.2015 р. у справі № 910/20569/14 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/44319433>.

15. Постанова ВГСУ від 03.03.2015 р. у справі № 910/17970/14 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/43113041>.

16. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб : Закон України // Відом. Верхов. Ради України. – 2012. – № 50. – Ст. 564.

Крат В. И. Ничтожность сделок неплатежеспособного банка.

Статья посвящена исследованию ничтожности сделок неплатежеспособного банка. В статье анализируется ничтожность сделок неплатежеспособного банка сквозь призму оснований ничтожности и процедуры ее применения. Выделяются составные части оснований и стадии применения ничтожности сделок неплатежеспособного банка.

Ключевые слова: недействительность, ничтожность сделок, недействительность договоров, неплатежеспособный банк.

Krat V. I. Void transaction of insolvent bank.

The article is sanctified to research void transaction of insolvent bank. In the article is analyzed void transaction of insolvent bank through the prism grounds of void and procedure of her application. Component parts of grounds and stage of application void transaction of insolvent bank.

Key words: nullity, void transaction, nullity agreements, insolvent bank.